

ნათია სვინტრაძე

საყვანი და საქართველო

ქართულ-სპარსულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. კულტურული ურთიერთკავშირი საქართველოსა და ირანულ სამყაროს შორის განსაკუთრებით გაღრმავდა XI საუკუნიდან ორი პროვინციის შირვანისა და არანის მეშვეობით, რომლებიც ირანული კულტურისა და ლიტერატურის ცენტრები იყო. განსაკუთრებით მჭიდრო ურთიერთობა არსებობდა შირვანსა და საქართველოს შორის დავით აღმაშენებლის დროს, როდესაც შირვანი ქართული სახელმწიფოს მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა. ამასთან ერთად, შირვანშაჰებს ნათესაური კავშირიც ჰქონდათ საქართველოს სამეფო კართან. იმ დროისათვის შირვანში, ისევე, როგორც საქართველოში, განვითარების უმაღლეს მწვერვალს აღწევს ლიტერატურა. ირანში ჯერ კიდევ მაშინვე დაზნეულის დროიდან დამკვიდრდა ჩვეულება — შაჰის კარზე თავი მოეყარათ პოეტებისა და ლიტერატორებისათვის. ეს ჩვეულება გავრცელდა ირანის ყველა პროვინციაში. კერძოდ, შირვანსა და არანშიც. ყოველივე ამის შედეგად, შირვანის შაჰების კარზე ჩამოყალიბდა მძლავრი ლიტერატურული სკოლა, რომელიც შირვანის ლიტერატურული სკოლის სახელითაა ცნობილი. ამ სკოლის წარმომადგენლებმა შესანიშნავი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დაგვიტოვეს ხაყანის, ნიზამის, ფალექისა და სხვათა შემოქმედების სახით.

შირვანში ირანულ-არაბული კულტურის თვალწინდენ მასშტაბებს თუ გავითვალისწინებთ, ამ ერთგვარად მივარდნილ კუთხეში (კ. ჩაიკინის გამოთქმით — “დათვის ბუნაგში”), სულ რაღაც ერთი საუკუნის მანძილზე შეიქმნა პოეტური, პროზაული, მთარგმნელობითი, ლექსიკოგრაფიული და ისტორიოგრაფიული უნიკალური შედეგები. ვერავითარი გეოგრაფიული ჩარჩოები ვერ ზღუდავდა მათ სწრაფ გავრცელებას. ხაყანის ყასიდები (ხოტბები) დაუყოვნებლივ იწვევდა მიზაძეებს ირანსა თუ შუა აზიაში, ხოლო, ნიზამის პოემების პირველი გამგრძელბელი ინდოეთში მცხოვრები სპარსულენოვანი პოეტი ზოსროვ დეჰლევი (XIII ს.) იყო (ა. გვახარია, 2001, გვ. 133).

შირვან-საქართველოს ასეთი ისტორიულ კულტურული სიახლოვის ფონზე, უცხო აღარ უნდა იყოს საქართველოსა და ქართული გარემოს ამსახველი ფაქტების არსებობა შირვანის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენელთა შემოქმედებაში. სამეცნიერო ლიტერატურაში თანდათან გროვდება მასალები, რომლითაც ქართველ და შირვანელ პოეტთა შორის გაჯობრებათა არსებობა დასტურდება (დ. კობიძე, 1983, გვ. 94). თამარ მეფის ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ აღსართან II, რომელიც პოეტ ნიზამის მფარველი იყო, ორჯერ ჩამოვიდა საქართველოში და ამასთან, ერთხელ, საზეიმო მიღების დროს, გაუმართავთ საჯარო შეჯიბრება და ლიტერატურული ტურნირი ქართველ და ირანელ პოეტებს შორის (კ. კეკელიძე, 1971, გვ. 23). საუბრაულოა, რომ ხაყანი, ნიზამი და რუსთაველიც იყვნენ ამ პაექრობის მონაწილენი. ყოველად შეუძლებელია

ხაყანის იმდროინდელი ქართული ლიტერატურული შემოქმედების შესახებ არაფერია სცოდნოდა. ჩვენს დრომდე შემონახულია ცნობები იმის შესახებ, რომ რუსთველის სახელი მის სიცოცხლეშივე გამცდარა სამშობლოს საზღვრებს. ზოგიერთი უცხოელი მოღვაწე, თურმე, საქართველოში ჩამოდიოდა პოეტის სანახავად და მის ვასაცნობად. ასე, მაგალითად, ერაყიდან ჩამოსულა ერაყულ-ქართული პოეზიის დიდი წარმომადგენელი, XII საუკუნის პოეტი აჰმედ მალა ჯაზირი, გაუცვნია რუსთველი და ხაყანისთანაც ხანგრძლივი მეგობრობა ჰქონია (დ. კობიძე, 1975, გვ. 238).

თითქმის ნახევარ ათასწლეულზე მეტია დავობენ იმის შესახებ, თუ, რომელ ერს ეკუთვნის ხაყანი. სპარსელები მას თავისად თვლიან, რადგან ის სპარსულ ენაზე წერდა. აზერბაიჯანელები აზერბაიჯანელად მიიჩნევენ, რადგან იგი დაიბადა და ცხოვრობდა შირვანში, აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე. დღეა გამსულობებული ქრისტიანი ქალი ყოფილა, რომლის ეროვნება ჯერჯერობით დადგენილი არაა. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობს, რომ ის ქართველი იყო.

თახალუსი – პოეტური ფსევდონიმი – პოეტისა თავდაპირველად იყო სახელი ხაყანის (ის იხსენიებოდა მხოლოდ ორ ლექსში), მაგრამ, მას შემდეგ, რაც ის გახდა შირვანშაჰ (ხაყანი) მანუჩიზრის კარის პოეტი თახალუსად აირჩია ხაყან (მ. ოსმანოვი, 1986, გვ. 4). ხაყანის პოეზიის შესწავლიდან ჩანს, რომ იგი კარგად ერკვეოდა როგორც მუსლიმანური, ისე ქრისტიანული რელიგიის იდეებსა და მისწრაფებებში (დ. კობიძე, 1975, გვ. 237). პოეტი იმდენჯერ და ისეთი პატივისცემით ახსენებს ქრისტეს, წმინდა მარიამს, ქრისტიანებს, რომ იური მარი ამბობდა: ნიზამი და ხაყანი შეიძლება კაცს უფრო ქრისტიანებად მოეჩვენოს, ვიდრე რუსთველი, რუსთველი კი უფრო მუსლიმანად ვიდრე ნიზამი და ხაყანი (მ. თავდიშვილი, 2011, გვ. 55). არა მარტო ხაყანისთან, არამედ მთელ სპარსულ პოეზიაში იესო ქრისტესა და მარიამ ღვთისმშობლის ადვილი განსაკუთრებულია. ყურანის მიხედვით იესო არის “უფლის (ქეშმარიტის) სიტყვა“ **الله كلمه** (4, 169), “უფლის სული” (291 **الله روحه** 66, 12)... ხაყანი თავის ლირიკულ ლექსებში ქრისტეს სახეს მოწიწებით მიმართავს 202-ჯერ, ხოლო ღვთისმშობლისას – 47 ჯერ. მაშინ როდესაც მუჰამადი ნახსენები ჰყავს მხოლოდ 21-ჯერ (მ. თოდუა, 2002, გვ. 30-31). მაგრამ ამას სხვა მიზეზიც უნდა ჰქონდეს, როგორც აღვნიშნეთ, მაცხოვარი და ღვთისმშობელი, ყურანში მოწიწებით არიან მოხსენიებული. მუსლიმთა ამ საღმრთო წიგნმა კი ტონი მისცა არა მარტო სპარსულ, არამედ, მთელს ისლამურ ლიტერატურას.

ხაყანის ლექსები დამძიმებულია მეცნიერული, რელიგიური, ფილოსოფიური ტერმინებით და გასაგებად რთულია. მისი დივანი (ლექსების კრებული) სასეა სპეციფიკური ქრისტიანული სახეებითა და სიმბოლოებით, რომლებიც შერწყმულია მუსლიმობისთვის დამახასიათებელ სიმბოლოებთან და სახეებთან. არსად სხვა ადვილას, გარდა კავკასიისა – სადაც თანაარსებობდნენ ეს რელიგიები, არ შეიძლებაოდა შექმნილიყო ასეთი დივანი (დ. ალიევი, 1989, გვ. 18).

გარდა დივანისა, რომელიც ყასიდების, ყაზალების, ნაკვესების, რომაიებისაგან შედგება, ხაყანის ეკუთვნის პოემაც (**قصيدة العراقة** - ორი ერაყის საჩუქარი), რომელიც ასახავს მის პირველ მოგზაურობას მექაში (ფ. შაჰიბა, 1998, გვ. 102), სადაც პოეტი გამგზავრებულია მომლოცველობის მიზნით. ხაყანის შემოქმედების უმეტეს ნაწილს ზოტებები წარმოადგენს, რომელიც შირვანელ, ქარაყულ, აზერბაიჯანელ, ირანელ მეფეებსა და ღიღებულებს ეძღვნება. მის შემოქმედებაზე შეინიშნება ქართული კულტურის გავლენა. პოეტი ხშირად

ჩამოდიოდა აფხაზეთში.¹ ხაყანის კარგად სცოდნია ქართული ენა და თავის ლექსებში ქართული სიტყვები და ტერმინები ხშირად შეჰქონდა. მას ასეთი რობაი დაუწერია:

از عشق صلح موج رومج روجج
ابخاز نشجن گشتم و گرجج گوجج
از بس بگفتشم که موج موجج

شد موج زبانم و زبان هم موج

ხუტუტომიანისა და ნათელსახიანის სიყვარულის გამო, აფხაზეთის მცხოვრები გავხდი და ქართულად მოლაპარაკე, იმდენჯერ ვუთხარი მე მას: “მოი, მოი”,

რომ ჩემი ენა თმებად გადაიქცა და თმები კი ენებად იქცნენ.

პირველი მკვლევარი, რომელმაც სწორად ამოიკითხა ეს სიტყვა და ნათელი გახადა მთელი რობაის შინაარსი, ი. მარი გახლდათ. აქ სარიტმო სიტყვებად აღებულია ორი სხვადასხვა მნიშვნელობის სიტყვა; ერთია ქართული “მოი” (მოდი), ხოლო მეორე სპარსული “მოი” (თმა). “ზოგმა მკვლევარმა შეიძლება იფიქროს, რომ ხაყანის დიალექტური ფორმა აქვს გამოყენებული და ეს პოეტის მხრივ დასავლეთ საქართველოს ნაცნობობით აიხსნებოდეს, მაგრამ ასეთი ფიქრი უსარგებლო იქნება. თუ გავითვალისწინებთ, რომ სპარსული “მოი” ხაყანის ეპოქაში წაიკითხებოდა არა როგორც მოი, არამედ, როგორც მოე (მოდის) მნიშვნელობით. აღნიშნული ფორმა დასტურდება ქართული ლიტერატურის კლასიკური ხანის ძეგლებში (“ვისრამიანი” და სხვა) (დ. კობიძე, 1983, გვ. 239). ე.ი. ხაყანის სპარსული სიტყვის “მოი”-ს სარიტმო სიტყვად გამოყენებია წმინდა ლიტერატურული ფორმა.

ხაყანის შემოქმედებიდან, ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა ერთი ე.წ. „ქრისტიანული ყასიდა“. შესანიშნავ მეცნიერსა და მთარგმნელს მ. თოდუას ლექსის ქართული თარგმანი ასე დაუსათაურებია — “ციხის ელევია” (მ. თოდუა, 1992, გვ. 16). ხაყანის დივანის მიხედვით ლექსის სახელწოდება ასეთია: در شکایت از حبس و بند و مدح عظیم السوم عزالدوله قجصر და ტყვეობის გამო და რუმის დიდებული კეისრის ქებათა ქება“. ამ ყასიდაში შირვანშაჰების მიერ განაწყენებული პოეტი თავის გულისწყრომასა და უკმაყოფილებას გამოთქვამს და ამბობს, რომ თუ მაჰმადიანები არ დააფასებენ და ღირსეულ პატივს არ მიაგებენ მას და მის შემოქმედებას, მიატოვებს რჯულს და აფხაზეთისკენ გაემურება, სადაც ქრისტიანობას მიიღებს. პოეტი ახსენებს ქართველი მეფეების რეზიდენციებს: ნაქარმავეს, მუხრანს და ამბობს, რომ ბაგრატიონებს სთხოვს თავშესაფარს, რომელთა სასახლის კარი მუღამ ღიაა მისთვის:

کنم تفسیر سرجانج زانججل

بخوانم از خط عبرج معما را

من و ناچرمکج و دجر مخران

در بقراطجانم جا وملجا

مرا بچنند اندر کنج غارج

شاد مولوزن و پوشجده چوجا

ბიბლიის განმარტებების გავლენის ქვეშ ვიქნები.

¹ XI – XII საუკუნეების აღმოსავლური წყაროების მიხედვით აფხაზეთი ეწოდება მსაულ საქართველოს.

წავიკითხავ იუდეველთა ამოუხსნელ ხელნაწერს,
მე, ნაჭარმაგვეის და მუხრანის მონასტერი,
ბავრატონების კარი ჩემი სახლი და თავშესაფარია.

მე მნახავენ მღვიმის კუთხეში,
მონაზონად გამხდარს და ჩოხაში ჩაცემულს.

საყურადღებოა, რომ პოეტს, რომელიც, თავს კარგად ვერ გრძნობს თავის სამშობლოში — შირვანში, სადაც ის შირვანშაჰებს ციხეშიც ჩაუსვამთ, იმედი აქვს, რომ ქართველი მეფეები მიიღებენ და მფარველობას გაუწევენ.

თავის შემოქმედებაში ხაყანი დიდი სიყვარულით საუბრობს საქართველოზე. ერთ-ერთ ლექსში მოგვითხრობს, თუ, როგორ დაბრუნდა თბილისში, აფხაზეთში და რომ ძალიან ბედნიერია ამ ქვეყანაში ყოფნით. საქართველომ მას მშობლიური მხარეც კი გადააეციწა და არ აპირებს აქედან წასვლას, თუნდაც მთელი რეის მხარე აჩუქონ თავისი სამეფო კართა და სიმდიდრით. ლექსი ასე მთავრდება:

خاقان و كنار كر و تغلجس

ججوجن شده آب كرو تغلجس سمرقند

ხაყანი და ხაყანი, მტკვრის ნაპირი და თბილისი, მტკვრის წყალი გვიჰუნად მექცა და თბილისი სამარყანდად.

ამავე ყასიდაში ჩანს, რომ ხაყანი საქართველოში შირვანის შაჰთან ერთად იმყოფებოდა. სახელი ხაყანი ლექსში ორჯერაა ნახსენები: “ხაყანი და ხაყანი” — ე.ი. თავად პოეტი და შირვანშაჰი, რომლისადმი პატივისცემისა და მაღლიერების გამო აირჩია პოეტმა აღნიშნული ფსევდონიმი.

ხაყანის შემოქმედებაში მსგავსი ფაქტები კიდევ მრავლად დაიძებნება. მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობის საფუძვლიანი შესწავლა საინტერესოა ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობების კვლევის თვალსაზრისით, რადგან ხაყანი, როგორც შედარებით ადრინდელი მოვლენა მეტად მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენს. მისი შემოქმედება, ისევე, როგორც აზერბაიჯანული სკოლის სხვა წარმომადგენელთა ლიტერატურული მემკვიდრეობა (ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ნიზამი განჯელის პოემები: “ალექსანდრე მაკედონელის წიგნი“, “ზოსროვი და შირინი“, “ლეილი და მაჯნუნი“.) მეტად მნიშვნელოვანია, არა მარტო ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობების, არამედ, მთელი ამიერკავკასიის ლიტერატურის ისტორიის კვლევის თვალსაზრისით.

ლიტერატურა

- ა. გვახარია, 2001 - ა. გვახარია, ნარკვევები ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, II, თბილისი, 2001.
- მ. თავდიშვილი, 2011 - მ. თავდიშვილი, ნიზამი და რუსთაველი, თბ., 2011.
- მ. თოდუა, 2002 - მ. თოდუა, ისა-ნამე, ტ., I ქუთაისი, 2002.
- მ. თოდუა, 1992 - მ. თოდუა, შირაზული ვარდები, ქუთაისი, 1992.
- კ. კეკელიძე, 1971 - კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიური ნარკვევები, თბ., 1971.
- დ. კობიძე, 1975 - დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1975.

დ.კობიძე, 1983 - დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობები, ტ., III, თბილისი, 1983.

Д. Алиева, 1989 — Д. Алиева, Низами и грузинская литература, ваку, 1989.

М. Н. Османов, 1986 — М. Н. Османов, вступ. статья, Хакани ветер в руке, Москва, 1986.

acge خاقانچ شروانچ ، دجوان ، تهران ،
منتخبات فارسج ، جلد اول ، تيجلس eifa

NATIA SVINTRADZE

KHAKAN AND GEORGIA

Georgian-Persian literature relationship counts number of centuries. Cultural contacts between Georgia and Persia particularly adopted profound meaning in the period of Davit Agmashenebeli (David the Builder), when Shirvan was under the rules of Georgia. By that time in Shirvan as well as in Georgia Literature reaches the summit of development. In the residence of Shirvan Shahs' strong literature school was found, which is known as the Shirvan's school of literature. The representatives of this school gave us remarkable literature inheritance e.g. the fictional works of Khakan, Nizam, Falek, etc. The facts representing Georgia and Georgian environment often takes place in their works. In scientific literature number of materials is being gathered gradually, which confirms the fact of competition between Georgian and Persian Poets. The probability of rejecting the competition by the famous poets of both kingdoms sounds impossible, which might have been consisted Khakan and Rustaveli.

The discussion about the origin of Khakan is in progress during half a century. Persians consider him as their country man, as he wrote in Persian. Azers believe that he is from Azerbaijan, as he was born in shirvan and lived there on the territory of Azerbaijan. His mother was initially Christian but then become Muslim, her origin isn't found out. Some scientists think that she was Georgian.

After studying Khakan's works one can see that he was perfectly aware of the ideas of Muslim and Christian religions as well. Poet often mentions Christ, St. Virgin and Christians in his works with great respect and appreciation. Khakan is the author of "praises" which are dedicated to the kings and nobles from Shirvan, Georgia and Iran. The influence of Georgian culture on his creative works is noticeable. Poet often visited Georgia. He knew Georgian as well and often inserted Georgian words and expressions in his creations. Kkakan mentions Abkhazia with great affection (according to XI-XII century oriental resources whole Georgia was known as Abkhazia). In one of his verses poet speaks about Georgian Kings _ Bagrations, mentions their residences, Natcharnagevi and Mukhrani, and says that "the palace of Bagration's is his home and shelter."

The Studies of the creative works of Khakan has significant meaning not only from the views of researching Georgian-Persian relations, but for the history of whole Trans Caucasus as well.